

УДК 534.21:541.61

АКУСТИЧНА СПЕКТРОСКОПІЯ КОМПОЗИЦІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ НА ОСНОВІ ПОЛІВІНІЛХЛОРИДУ В ОБЛАСТІ ЗВУКОВИХ ЧАСТОТ

Б. Б. КОЛУПАЄВ*, В. В. КРІВЦОВ, Є. В. МАЛИНОВСЬКИЙ

Рівненський державний гуманітарний університет

вул. Остафова, 31, 33000, Рівне, Україна

*E-mail: boris_kolupaev@gmail.com

Отримано 09.04.2014

Досліджено полімерні системи, отримані на основі ПВХ, який методом електричного вибуху провідників наповнили нанодисперсними частками металів і пластифікували дибутилфталатом. Методом вимушених резонансних коливань на звукових частотах у широкому діапазоні температур і вмісту інгредієнтів вивчені акустичні та в'язкопружні властивості таких композитів. Указані перспективи їх використання як вібропоглиначів і звукоізоляторів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: *полівінілхлорид, резонансні коливання, структурний елемент*

Исследованы полимерные системы, полученные на основе ПВХ, который методом электрического взрыва проводников наполнили нанодисперсными частицами металлов и пластифицировали дибутилфталатом. Методом вынужденных резонансных колебаний на звуковых частотах в широком диапазоне температур и содержанию ингредиентов изучены акустические и вязкоупругие свойства подобных композитов. Указаны перспективы их использования как вибропоглотителей и звукоизоляторов.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *поливинилхлорид, резонансные колебания, структурный элемент*

The paper deals with investigation of the polymer systems obtained from a PVC filled with nanodispersed metal particles produced by the electric conductor explosion method and plasticized with a dibutylphthalate. The acoustic and viscoelastic properties of such composites in wide ranges of temperature and proportion of ingredients are studied by a forced resonance oscillation method. Prospects of their use as the vibration and acoustic insulators are outlined.

KEY WORDS: *polyvinylchloride, resonant vibrations, structural element*

ВСТУП

У результаті вимірювання в'язкопружних властивостей полімерних систем можна отримати інформацію про природу і швидкість перерозподілу конформацій, а також розміщення і взаємодію макромолекул в областях ближнього і дальнього порядків. З науково-прикладної точки зору, саме цей напрямок досліджень становить виключний інтерес. Аналіз літературних джерел показує, що провідне місце у фізиці полімерів посідає вивчення їхніх акустичних властивостей [1]. При цьому незворотні втрати енергії під час поширення пружних хвиль пов'язані зі структуроутворенням гнучколанцюгових полімерів і обумовлені в основному внутрішнім тертям і теплопровідністю [2]. Однак завершеної теорії в'язкопружності та дисипації енергії звукового поля у полімерних матеріалів поки ще не існує. Водночас, недостатньо відповідних експериментальних даних. Особливо це стосується частотного діапазону $(10 \dots 10^3) \text{ c}^{-1}$, який визначає найтипівші області динамічного навантаження виробів з полімерів та гетерогенних систем (ГПС) на їхній основі.

Виходячи зі сказаного, мета даного дослідження полягає у вивченні акустичних властивостей полімерних систем, отриманих на основі класичного представника лінійних гнучколанцюгових полімерів – полівінілхлориду (ПВХ). Окрім того, будуть досліджені фактори, які формують специфіку поведінки таких матеріалів у області звукових частот і високих температур.

Безпосереднім об'єктом дослідження є полімерні системи, одержані на основі ПВХ, пластифікований дибутилфталатом (ДБФ) і наповнений наночастинками ніхрому (Ni Cr) в процесі електричного вибуху металевих провідників [3]. ПВХ-композити з різним об'ємним вмістом нанодисперсних частинок металу отримували шляхом варіювання маси дисперсного ПВХ і кількості скоєних у ньому вибухів провідників з наступним пресуванням отриманої консистенції в T - p режимі.

Для визначення якісного складу й ефективного розміру нанодисперсних частинок використовувався метод рентгенофазового аналізу [4]. Математична обробка експериментальних результатів здійснювалась за допомогою програм X-Ray Scanner 1.1, X-Ray Graphic V 1.28 і ORIGIN 8.

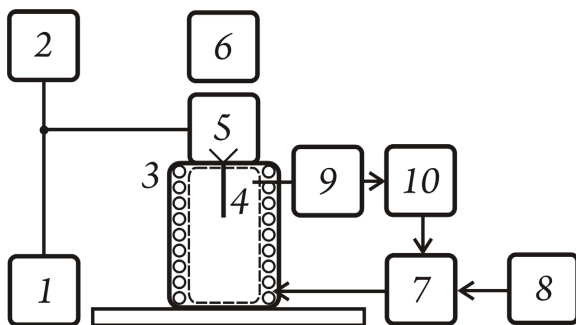

Рис. 1. Блок-схема установки для дослідження в'язкопружних властивостей полімерних матеріалів резонансним методом:

- 1 – генератор сигналів звукового діапазону частот;
 2 – частотомір; 3 – термокамера; 4 – зразок для досліджень;
 5 – генератор механічних коливань;
 6 – пристрій для визначення амплітуди коливання зразка;
 7 – твердотіле реле; 8 – автотрансформатор;
 9 – цифровий термодатчик; 10 – мікропроцесорний регулятор температури

Зразки для досліджень виготовлялися у вигляді пластин товщиною $(0.5 \dots 1.0) \cdot 10^{-4}$ м, шириною $(4 \dots 6) \cdot 10^{-3}$ м і довжиною $(10 \dots 50) \cdot 10^{-3}$ м при $T > T_c$ (T_c – температура склування) і $p = 10^7$ Па з наступним охолодженням під тиском до кімнатної температури зі швидкістю 3 град/хв.

1. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА УСТАНОВКА ТА МЕТОДИКА ВИМІРЮВАНЬ

Для експериментального дослідження в'язкопружних властивостей полімерних матеріалів застосовувався метод вимушених резонансних коливань консольно закріпленого стержня на звукових частотах [5]. Його суть полягає у вимірюванні амплітуди коливань вільного кінця в'язкопружного стрижня при зміні частоти вимушуючої сили, прикладеної до протилежного, закріпленого кінця. За вимірами амплітуди $|A|$ поперечних коливань зразка будуються резонансні криві, з яких знаходяться резонансна частота ν_p і ширина резонансної кривої $\Delta\nu$, взятої на рівні $|A_{\max}|/\sqrt{2}$. Ці параметри дозволяють визначити динамічний модуль пружності E' і фактор механічних втрат $\text{tg } \delta = E''/E'$.

Розв'язок хвильового рівняння, за допомогою якого описується даний процес, має такий вигляд:

$$\rho \frac{\partial^2 y}{\partial t^2} + E^* \chi^2 \frac{\partial^4 y}{\partial x^4} = 0. \quad (1)$$

Тут E^* , ρ – комплексний модуль і густина полімерного матеріалу відповідно; $\chi = d/\sqrt{12}$; d – товщина

зразка. Звідси легко знайти, що

$$E' = \frac{48\pi^2 \rho l^4}{(1.875)^4 d^2} \left[\nu_p^2 + \frac{(\Delta\nu)^2}{8} \right], \quad (2)$$

де l – довжина зразка, та

$$\text{tg } \delta = \frac{\Delta\nu}{\nu_p} \left[1 - \frac{11}{32} \frac{\Delta\nu}{\nu_p} \right]. \quad (3)$$

Знання величин E' і $\text{tg } \delta$ дає можливість розрахувати швидкість поширення і коефіцієнт згасання хвиль у досліджуваному полімерному матеріалі [5].

Вимірювання необхідних величин для визначення E' і $\text{tg } \delta$ проводились на установці, блок-схема якої наведена на рис. 1. Експериментальний стенд оснащено безконтактними сенсорами й повністю комп'ютеризовано. Розроблено власне програмне забезпечення для персональних комп'ютерів під керуванням ОС Windows, яке здійснює повне двовимірне розпізнавання рухів тіл і визначає амплітуду коливань зразків.

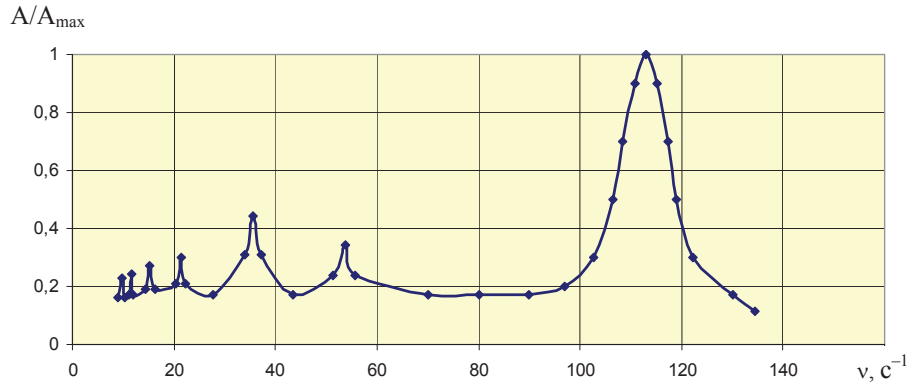
У досліді спостерігався резонанс, який відповідає максимальному зміщенню $|A_{\max}|$ на резонансній частоті ν_p , яка залежить від формфактора зразка. Зразок перебував у термокамері 3, яка має оглядові віконця для оптичного контролю амплітуд коливань затиснутого й вільного кінців зразка. Підвищення температури відбувалось ступінчастим чином, з термостатуванням перед кожним вимірюванням протягом $(15 \dots 30)$ хв у залежності від товщини зразка.

Похибка вимірювань не перевищувала 1.5 % (при мінімальній амплітуді). Густина матеріалу зразків визначали методом гідростатичного зважування [5] з точністю до 0.2 %.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТУ Й АНАЛІЗ ДАНИХ

Типова резонансна крива досліджуваного зразка ПВХ представлена на рис. 2. Характерно, що на релаксаційному спектрі полімеру спостерігається головний резонанс в області, яка відповідає інтервалу $(110 \dots 120) \text{ c}^{-1}$. З результатів, представлених на рис. 3 (крива 1), випливає, що вихідний ПВХ є аморфним термопластом, тобто він залишається доволі жорстким до температури склування, після чого його жорсткість стрімко падає [2].

За рахунок уведення пластифікатора ДБФ досягається зниження температури склування T_c . При цьому величина модуля пружності E ПВХ-систем зменшується у широкому температурному інтервалі (рис. 3, крива 2). Однак слід зазначити,

Рис. 2. Резонансна крива ПВХ при 25°C в діапазоні (10...135) с⁻¹

що введення у полімер до 5 об. % ДБФ призводить до незначної зміни величини E . Так, для системи ПВХ+5 об. % ДБФ отримували $E=4 \cdot 10^9$ Н/м² при 25°. Ці результати вказують на міжструктурні перетворення, які виникають при “антипластифікації” лінійних полімерів [6].

Подальше збільшення концентрації пластифікатора призводить до того, що залежність $E=f(T)_\phi$ набуває форми, характерної для еластомерів (рис. 3, крива 3) [2].

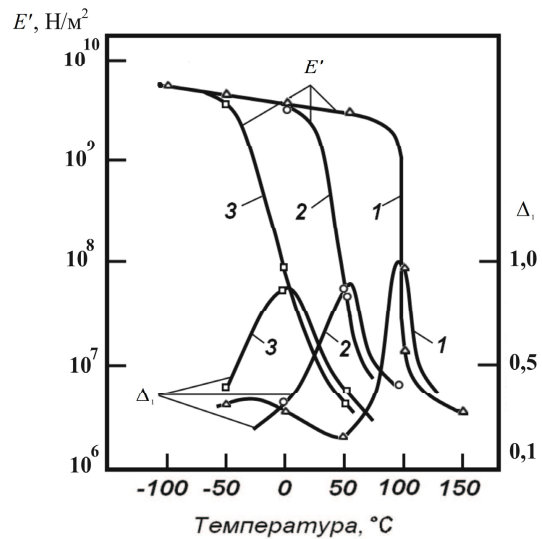
Досліджена область змін $E'=f(T)_\phi$, $0.5\pi \text{tg} \delta = \psi(T)_\phi$ при $-50^\circ\text{C} \leq T \leq 150^\circ\text{C}$ відповідає інтервалу переходу ПВХ-систем у високоеластичний стан. Для нього характерна інтенсивна рухливість структурних елементів кола головних валентностей ПВХ. Відповідно, величина E' зменшується на три порядки, приймаючи типові для еластомерів значення (близько 10^6 Н/м²). Дисипація енергії в інтервалі релаксаційного переходу досить значна, що відповідає зміні величин $0.5\pi \text{tg} \delta$ від 0.1 до 1.

Теорію поведінки високотемпературних ділянок кривих $E'=f(T)_\phi$ і $0.5\pi \text{tg} \delta = \psi(T)_\phi$, які відповідають низьким резонансним частотам, розроблено в [7]. Водночас, для низькотемпературних ділянок залежностей модельні уявлення наразі відсутні. Зауважимо, що для них характерні такі величини: $E'=(10^9 \dots 10^{10})$ Н/м², $0.5\pi \text{tg} \delta \leq 0.01$. У свою чергу, наявність на резонансній кривій ПВХ (див. рис. 2) незначних по величині максимумів $|A|$ дозволяє представити значення E' у вигляді

$$E' = E'(\nu) + i\nu\eta(\nu), \quad (4)$$

де $i=\sqrt{-1}$; η – динамічна в'язкість системи.

З точки зору молекулярно-кінетичної теорії така поведінка відповідає рухливості інших структурних елементів, зокрема, окремих груп у макромолекулі ПВХ. Враховуючи релаксаційний

Рис. 3. Залежність величини динамічного модуля пружності E' і декременту поглинання $\Delta_1 = 0.5\pi \text{tg} \delta$ від температури для ПВХ з різним вмістом пластифікатора:

- 1 – ПВХ без пластифікатора;
- 2 – ПВХ з 20 об. % вмістом пластифікатора;
- 3 – ПВХ з 40 об. % вмістом пластифікатора

характер кривої $0.5\pi \text{tg} \delta = \psi(T)_\phi$ (див. рис. 2, 3), проаналізуємо температурну залежність часів релаксації τ_p , яка відповідає тепловому руху елементів структури ПВХ-систем у діапазоні $-50^\circ\text{C} \leq T \leq 150^\circ\text{C}$. Згідно з рівнянням Вільямса – Ландела – Феррі [5], яке справедливе в околі T_c , і температурною залежністю енергії активації $\varepsilon(T)$, маємо:

$$\tau(T) = \tau_0 \exp \left\{ -\frac{A(T - T_c)}{(T - T_c + B)} \right\}, \quad (5)$$

де τ_0 , A , B – константи;

$$\varepsilon(T) = \frac{kAB}{1 - \frac{T_c - B}{T}}. \quad (6)$$

У нашому випадку для систем ПВХ+ДБФ слід вважати, що $A=17^\circ\text{C}$, $B=51^\circ\text{C}$, а $T_c=f(\phi)$.

Побудувавши експериментально знайдені значення $\tau_i=\eta(1/T)$, бачимо, що в області T_c величина $\varepsilon(T)$ нелінійно зменшується при зростанні вмісту ДБФ у композиті, наближаючись до $4 \cdot 10^{-20}$ Дж/моль. У випадку вихідного (чистого) ПВХ вона досягає значень $6 \cdot 10^{-19}$ Дж/моль, вказуючи на домінування внутрішньо-молекулярної взаємодії. Таким чином, при збільшенні вмісту ДБФ у діапазоні $\phi=(0 \dots 40)$ об. %, насамперед, зростає рухливість бокових груп. Співвідношення (5) і (6) можна використовувати для аналізу розподілу часів релаксації, коли незалежною змінною є частота.

Значний науково-прикладний інтерес становлять дослідження залежності модулів пружності і внутрішнього тертя (Δ) від вмісту нанодисперсного наповнювача й температури. Нагадаємо, що між резонансною частотою ν_p і модулем E' існує очевидний взаємозв'язок [5]:

$$\nu = \frac{1}{2l} \sqrt{\frac{E'}{\rho}}, \quad (7)$$

а співвідношення між відносною шириною резонансної кривої Δ на рівні $|A_{\max}|/\sqrt{2}$ і $\text{tg } \delta$ має вигляд

$$\Delta = \text{tg } \delta. \quad (8)$$

У фізиці полімерів досі ще не з'ясовано роль енергетичного і ентропійного факторів у формуванні динамічних властивостей ГПС у залежності від кількості елементів структури матеріалу та їхніх лінійних розмірів. Частотна залежність $|A/A_{\max}|_T$ (див. рис. 2) і наявність релаксаційних піків $0.5\pi \text{tg } \delta$ (див. рис. 3) вказує на вплив ДБФ і нанодисперсного металевого наповнювача на величини в'язкопружних параметрів. З аналізу співвідношень (7) і (8) випливає, що зміна величини динамічного модуля ($\Delta E/E$) у смугі $\Delta\nu$ навколо ν_p описується співвідношенням

$$\frac{\Delta E'}{E'} = \frac{\Delta\nu}{\nu_p} = \Delta. \quad (9)$$

Одержані результати добре узгоджуються з теоретичними очікуваннями, якщо не брати до уваги залежність E' в області $A/A_{\max}$ від температури (рис. 4), а враховувати лише наявність релаксаційних процесів, які передують основному релаксаційному переходу. Інша специфічна особливістю полягає у зростанні ширини релаксаційних

максимумів (див. рис. 2, 3) при зміні ν_p і T . Це вказує на те, що у результаті взаємодії між ПВХ і добавками (ДБФ, Ni Cr) відбувається не лише концентраційна (див. рис. 5), але й температурна при $T \geq T_c$ (див. рис. 4) зміна величини E' .

Рівняння для кривої внутрішнього тертя (див. рис. 3), обумовленого релаксацією пружного модуля, має вид:

$$\Delta = \frac{\Delta_0}{\nu\tau + \frac{1}{\nu\tau}}, \quad (10)$$

де Δ_0 – ступінь релаксації; τ – час релаксації (співвідношення (5)). Згідно з формулою (10), кожен із релаксаційних процесів слід описувати двома такими рівняннями при умові, що $\Delta_0 = \text{const}$, а для центру піка $\tau_0 = \text{const}$. Запропонований підхід дозволяє розглядати $E' = f(\phi)_T$, $E' = \psi(T)_\phi$ (див. рис. 5 і 4 відповідно) як залежності, обумовлені рухом різних елементів структури ПВХ у температурному діапазоні $-50^\circ\text{C} \leq T \leq 150^\circ\text{C}$.

На жаль, співвідношення (10) не дозволяє з'ясувати молекулярно-кінетичний механізм процесу. Однак, використовуючи дані експерименту та модельні теорії [8], можна оцінити молекулярну масу структурних елементів, які приймають участь у формуванні в'язкопружних властивостей композиту:

$$M_c = \frac{\rho RT}{E'}. \quad (11)$$

Тут R – газова стала; M_c – молекулярна маса елементів між точками флуктуаційних структур (мікроблоків).

Для композиту ПВХ+ДБФ припустимо, що між ланцюгами ПВХ існують сили в'язкості, які породжують в'язкість зсуву. Як і у випадку нанонаповненого ПВХ, ці сили пропорційні довжині будь-якого елемента макромолекули ПВХ, який приймає участь у русі. Розрахунки, проведені за формулою (11), показують, що величина M_c у досліджуваному діапазоні T_c і концентрацій ДБФ змінюється у межах $(0.1 \dots 0.3)$ кг/моль. Це відповідає зростанню довжини сегменту в 1.5 рази в порівнянні з відповідними величинами вихідного ПВХ. У випадку систем ПВХ+Ni Cr (рис. 4) $M_c = (1 \dots 1.8) \cdot 10^{-3}$ кг/моль при $\varphi = (0 \dots 0.12)$ об. % наповнювача, що вказує на участь у рухливості структурних елементів незначної молекулярної маси. При цьому слід зауважити, що неможливо дати точний опис збудженої конфігурації ГПС. Втім, гіпотетично ця конфігурація являтиме собою відповідну кількість статистично незалежних елементів довжини (l_i) макро-

молекул ПВХ та їхніх надмолекулярних структуроутворень (l).

Згідно зі співвідношенням Больцмана [5], ймовірність того, що певний відрізок l_i набув конфігурації з більш високою енергією, має вигляд

$$P = \frac{\exp\left(-\frac{\varepsilon}{kT}\right)}{1 + \exp\left(-\frac{\varepsilon}{kT}\right)}. \quad (12)$$

Звідси випливає, що значення динамічного модуля пружності зразків ПВХ з нанодисперсними частинками металу в області $\varphi = (0.3 \dots 0.15)$ об. % Ni Cr знижуються зі збільшенням концентрації наповнювача (див. також рис. 5).

Швидкість поширення пружних хвиль у нанонаповнених ПВХ зразках також змінюється, так само як і здатність ГПС переносити енергію звукових коливань. Це відкриває перспективи використання таких матеріалів як вібропоглиначів та звукоізоляторів.

Насамкінець, слід зазначити, що ГПС мають температуростійкі показники в'язкопружних характеристик. Так, трикратне циклічне нагрівання – охолодження зразка ПВХ + 0.15 об. % Ni Cr до 80° практично не вплинуло на величину пружного модуля. Водночас значення $\text{tg } \delta$ зменшилося з 0.084 до 0.066.

ВИСНОВКИ

- Проведені експерименти з вивчення температурних залежностей в'язкопружних властивостей ГПС на основі ПВХ – типового представника аморфних термопластів.
- Уведення ДБФ як пластифікатора зміщує точку склування в область більш низьких температур, одночасно зменшуючи величину модуля пружності E' матеріалу.
- Для зразків ПВХ, які містять $\varphi = (0 \dots 0.15)$ об. % нанодисперсних частинок Ni Cr, отриманих методом електричного вибуху провідника, спостерігається зниження величини E' при збільшенні концентрації наповнювача.
- Отримані металонаноккомпозити мають температуростійкі динамічні показники, що дозволяє використовувати ГПС як вібропоглиначі та звукоізолятори.

1. Хохлов А. Р. Структура и свойства твердых полимеров // Высокомолек. соед., Сер. А.– 2009.– 51, № 1.– С. 37–65.

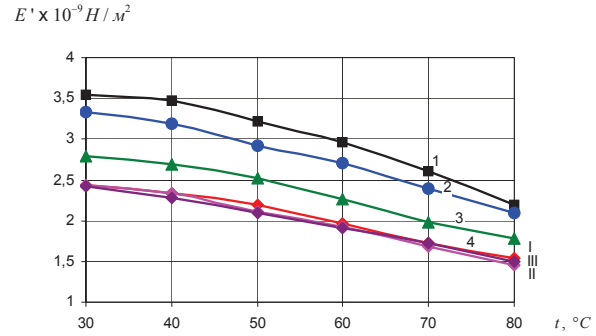

Рис. 4. Залежність динамічного модуля пружності E' від температури для ПВХ-композицій:

1 – ПВХ без наповнювача; 2 – ПВХ + 0.06 об. % Ni Cr; 3 – ПВХ + 0.12 об. % Ni Cr; 4 – ПВХ + 0.15 об. % Ni Cr з трикратним циклічним нагрівом-охолодженням зразка в діапазоні (30...80)°С

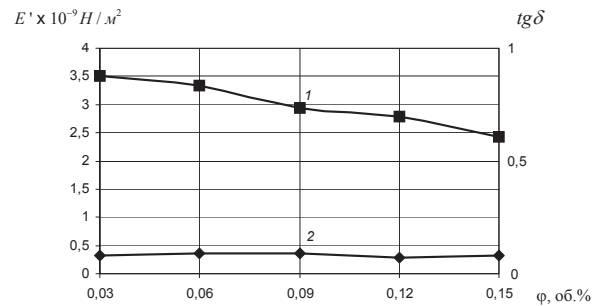

Рис. 5. Залежність в'язкопружних властивостей від концентрації наповнювача (наноніхром) в ПВХ при 25°С:

1 – динамічний модуль пружності E' ;
2 – коефіцієнт механічних втрат $\text{tg } \delta$

2. Гросберг А. Ю. Неупорядочные полимеры // Усп. физ. наук.– 1997.– 167, № 2.– С. 129–166.
3. Колупаев Б. С., Колупаев Б. Б., Волошин О. М., Левчук В. В. Спосіб одержання гетерогенних полімерних систем на основі нанодисперсних металевих наповнювачів.– Пат. № 80988 UA, С08К 3/22.– Опубл. 10.06.2013, Бюл. № 11.
4. Адриевский Р. А., Рагуля А. В. Наноструктурные материалы.– М.: Академия, 2005.– 286 с.
5. Колупаев Б. С. Релаксационные и термические свойства наполненных полимеров / Под ред. С. Я. Френкеля.– Львов: Вища школа, 1980.– 204 с.
6. Френкель С. Я. Макромолекула / Энциклопедия полимеров: том 2.– М.: Сов. энцикл., 1974.– С. 489–497.
7. Готлиб Ю. Я., Даринский А. А., Светлов Ю. Е. Физическая кинетика макромолекул.– Л.: Химия, 1986.– 272 с.
8. Мэзон У. Физическая акустика. Том 2, часть Б. Свойства полимеров и нелинейная акустика.– М.: Мир, 1969.– 420 с.